

RECENSION

Mats Alvesson: *Tomhetens triumf – Om grandiositet, illusionsnummer och nollsummespel*

År 1970 när grundskolereformen var så gott som helt genomförd gick sammanlagt 111 000 ungdomar ut från grundskolans årskurs 9 eller från kvarvarande realskolor. 31 000 gick ut tre eller fyraårigt gymnasium och 34 500 startade en universitets- eller högskoleutbildning. Gymnasiet var alltså i stor utsträckning en förberedelse för högskolan, som också hade byggts ut kraftigt under 1960-talet. Idag börjar över 90 procent gymnasieskola och antalet antagna till högskolan har ökat till 67 000 höstterminen 2005 enligt SCB:s statistik.

Det här betyder att Sverige är nära det mål som dåvarande utbildningsminister Tomas Östros angav 2002, att fördubbla andelen ungdomar som övergår från gymnasieskola till högskola från 25 procent 1989 till 50 procent 2004 (av 2001/02 års examinerade gymnasister hade 45 procent gått över till högskola efter tre år).

Men är det här bra, för ungdomarna och för Sverige? Det är något

som företagsekonomen och organisationsforskaren Mats Alvesson tvivlar på i sin nya bok *Tomhetens triumf*. Han menar att det inte är bra för ungdomarna, eftersom utbildningen har blivit sämre när antalet studenter har ökat och eftersom det går inflation i utbildningstitlar; det som krävde gymnasieexamen tidigare behöver man akademisk examen för nu, om man ska ha en chans i konkurrensen. Och ur samhällets synpunkt betyder det att människor (över)utbildas, samtidigt som de saknar den praktiska erfarenhet som behövs i arbetslivet.

Utbyggnaden av den högre utbildningen (liksom teoretiseringen av gymnasieskolan) är enligt Alvesson ett utslag av utbildningsfundamentalism, vilken är kopplad till myten om ett kunskapssamhälle. Den högre utbildningen är ett av tre områden där författaren kritiskt granskar några dominerande föreställningar: för utbildningen att det är något gott som leder till ökade kvalifikationer och som det behövs mer av. De två andra områden författaren granskar är arbetslivet och konsumtionen.

Alvesson har som organisationsforskare gjort sig känd för att granska företeelser inom företagsvärlden kritiskt, från företagskultur till kunskaps-

---

Alvesson, Mats (2006): *Tomhetens triumf. Om grandiositet, illusionsnummer och nollsummespel*. Stockholm: Atlas i samarbete med Liber.

företag och moden inom företagsledning, och han räknar sig själv till "mytbekämpningsbranschen". Hans ärende i *Tomhetens triumf* är att kritiskt granska några tendenser i vår tids samhälle, vilka han betecknar som nollsummespel, grandiositet och illusionsnummer. Dessa trender letar han fram inom utbildning, arbetsliv och konsumtion, där han granskar vilka "dominerande föreställningar" som finns inom respektive område. Det är alltså en diskursanalys som Alveesson genomför, även om han inte själv använder det begreppet. Att beröva dessa föreställningar sina självklarheter är den uppgift Alveesson tagit på sig.

Att det moderna arbetslivet är präglad av kunskapsekonomin och kunskapssamhället, ökad professionalisering och betoning på att ledarskap skapar effektiva organisationer är sådana "självklarheter" som punkteras i kapitlet om dagens arbetsliv. Alveesson kan från egen och andras forskning visa att en stor del av talet om snabba förändringar och paradigmskiftet är starkt överdrivet. När det till exempel gäller påståenden om övergång från byråkrati och masstillverkning mot organiska, nätverksbaserade organisationer konstaterar författaren att även om studier av rutinmässigt tillverkningsarbete visar att funktionell flexibilitet och lagarbete är den lämpligaste organisationsformen, så håller byråkratin i andra avseenden ett starkt grepp om organisationer. Regler, standarder, arbetsdelning och hierarki utgör grundkomponenter även om kontrollsätten ändras.

Andra fenomen som Alveesson analyserar, och gisslar, är likriktning av strukturer, följa John-mentaliteter och "skyltfönsterarrangemang" som

ger en positiv bild utåt. Många organisationer lägger alltså ned stor energi på att visa en bra bild utåt, att ta fram visioner och "varumärken". I bästa fall påverkas arbetsorganisationer som möjliggör produktivitet och effektivitet inte av detta, i värsta fall tar det tid och energi från den produktiva verksamheten. Och ännu värre är det när till exempel IT-företag kan blåsa upp sig själva och branschen så att det leder till en IT-bubbla som brister.

I kapitlet Konsumtion – överflödets knapphet tar Alveesson med hjälp av sina tre infallsvinklar upp frågan om i vilken mån ökad konsumtion leder till ökad tillfredsställelse. Konsumtionen har blivit allt mer relationell: en stor del av konsumtionen beror inte på behov, utan på att vi vill ha samma prylar som andra – och helst före beaktansskapskretsen. Men när vi har skaffat en viss pryl så har snart alla andra den också, och så måste vi börja med nästa – ett nollsummespel alltså. Konsumtionsområdet genomsyras av grandiosa fantasier om realisering av det goda, tjusiga och ständigt förbättrade livet genom konsumtion, och det är reklamen som driver på. Reklamen är också fylld av illusionsnummer, där konsumtion av en vara utlovar värden som går utöver produktens praktiska funktioner.

Den dominerande föreställning som Alveesson tar itu med beträffande högskolan är att utbildning är något självklart gott som leder till ökade kvalifikationer och som det behövs mer av. Som antytts i ingressen är det den enorma ökningen av grundutbildning vid högskolorna som är utgångspunkten för Alveessons kritik. Han menar att det är ett nollsummespel, dels därför att ett ökat antal studenter

leder till sämre lärande och kvalificering på grund av stor spridning i studenternas studiemotivation och begåvning, dels därför att ökat antal högskoleutbildade minskar värdet av utbildning på arbetsmarknaden, vilket driver folk till ytterligare utbildning i cv-förbättrande syfte.

Mer intressant än dessa iakttagelser av utbildningens devalvering är kanske det sammanhang han sätter in utbildningsexpansionen i, nämligen diskursen om kunskapssamhället och det han kallar utbildningsfundamentalismen. Med det menar han en ideologi som uttrycker en mycket stark tilltro till utbildningens möjligheter och goda effekter. Denna ideologi säger att konsekvenserna av utbildning bör beskrivas i positiva termer; man kan inte få för mycket av utbildning, ju mer desto bättre; utbildning är lösningen på väldigt många problem, från arbetslöshet till internationell konkurrensförmåga – så mycket skolgång som möjligt skall uppgraderas eller etiketteras om till högskola.

Alvesson förnekar inte att utbildning kan vara en god investering för samhälle, företag och individer. Men det är inte alltid så, och det är svårt att belägga att det alltid och även i framtiden finns ett orsakssamband mellan mera utbildning och ekonomisk tillväxt, även om det finns tidsmässiga samband i det förflutna. Och, som Alvesson påpekar, det finns fortfarande en stor mängd yrken som inte kräver högskoleutbildning, samtidigt som det är stor brist på hantverksutbildade personer.

Kan det vara så att Sverige har gått in i en ny tävlingsgren – att vinna VM i ”utbildning”? Att ”kunskapssamhället” är ett nytt objekt för na-

tionalkänslan? Tidigare grenar, som av olika anledningar har övergetts eller håller på att överges var/är krig, ekonomisk tillväxt och välfärdsstaten. Den gamla synen på Sverige som krona på skapelseverket har fått sig allvarliga törnar, menar Alvesson, och då återstår utbildning som megaprojekt och ambitioner att bli ”världsledande”.

Att odla diskursen om kunskapssamhället, utbildning och kompetens har en meningsskapande effekt, och det är därför helt logiskt att som Alvesson kalla det för ”utbildningsmyten”. Som sådan genererar den mening, förklarar och förklarar världen. Och därmed kan Alvesson koppla till dess positiva grandiositetsstimulerande innebörd, som behöver skyddas mot kritiskt tänkande och skepticism genom olika illusionsnummer.

Sammantaget är beskrivningen av svensk högskolepolitik en dräpande ironi med många träffande iakttagelser men den innehåller också en del rallarsvingar som bara nuddar målet.

Alvesson betonar att han främst ser som sin uppgift att kritiskt granska olika fenomen, en kritik som kan ge underlag för andra aktörer att handla. Men han ger ändå i ett appendix några korta förslag till vad som kunde göras för att komma till rätta med problemen. För den högre utbildningen innebär hans förslag att man på olika sätt ska sätta kvalitet före kvantitet och sätta in kvalitetspress uppåt i stället för neråt. Det som ska mätas i utvärderingar är graden av tillägnande av kunskap och ökad förmåga till analytiskt och kritiskt tänkande hos studenterna. Och kunskap tillägnar man sig inte utan arbete. Därför är det rimligt att kräva minst 30–40 timmars arbetsvecka av en student, och det kan man

mäta. Examensarbeten är en examinationsform som säger mycket om studenternas kunskaper och förmåga – och de kan också genom stickprov värderas centralt. Han är inte heller främmande för att sätta kvalitetspress på högskolor genom att vart femte år lägga ned landets sämsta högskola/högskolor. Och det sämsta universitetet kunde degraderas till högskola.

* * *

Man skulle kunna läsa Alvessons bok som en åldrande akademikers frustration över tidernas förändring. Men även om en del av framställningen verkar lite gnällig, så har Alvesson så många träffsäkra iakttagelser att de inte går att avfärda så enkelt. Och statistiken över utbildningssektorns expansion ovan understryker att den debatt

och kritiska granskning som Alvesson eftersträvar verkligen behövs. Till det positiva hör dessutom att han använder sina forskningsresultat till en väl-informerad diskussion om viktiga fenomen i dagens samhälle. Men boken kunde ha varit betydligt kortare till omfånget utan att innehållet hade behövt bli lidande.

Lennart Sturesson

Lennart Sturesson är FD i teknik och social förändring och forskare vid Arbetslivsinstitutet, Laxholmstorget 3, 602 21 Norrköping. E-post: lennart.sturesson@arbetslivsinstitutet.se